

РЕЦЕНЗИЯ

от

доц. д-р Джени М. Маджаров,

Софийски университет „Св. Кл. Охридски”,

на дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен „доктор”,

в областта на висшето образование, разработен в катедра „Етнология”,

при Исторически факултет на Софийски университет „Св. Кл. Охридски”

Научна област: **3. Социални, стопански и правни науки**

Професионално направление: **3.1. Социология, антропология и науки за културата**

Автор: **Валентина Недялкова Неделчева**

Тема: **Идентичност на българите в Босилеград и Димитровград през ХХІ век**

Научен ръководител: **доц. д-р Таня Бонева**

Биографични сведения

Докторанта провежда няколко етнологички теренни проучвания за целите на разработката в градовете Босилеград и Димитровград, Сърбия (2013-2015). Със същата цел осъществява три изследователски проекта: „Западните покрайнини – политики и идентичности” (2013-2014); „Граници на Балканите: образи, идентичности и памет” (2014); “Migration and Identity Dynamics – the “new – old” Bulgarians” (2015).

Участва в специализирани научни подготовки: води семинарни занятия на курса Етнология и съвременност (2013-2014); взема участие в обучение под патронажа на ЮНЕСКО на тема “Strengthening Capacities for Implementing the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage”, София (2014); участва с доклад в Летния университет KOSMOS “Phantom Border, Real Boundaries”, организиран от Хумболдския университет в Берлин, Германия (2015); осъществява проучване в библиотечните фондове на Библиотека Антропология в Университетския колеж, Лондон, Великобритания (2015).

Данни за докторантурата

Темата на представения дисертационен труд е обсъдена в катедра Етнология, при ИФ на СУ, след което е предложена и приета от Факултетния съвет, с което Валентина Неделчева е зачислена в редовна докторантура, с продължителност 2013-2016 г., с ректорска заповед (№ РД 20-191 от 28.01.2013 г.). Темата на дисертацията е „Идентичност на българите от Босилеград и Димитровград в началото на 21 век”. За научен ръководител е избрана доц. д-р Таня Бонева от катедра Етнология. Обучението на докторанта протича по предварително изготвен и приет от Катедрения и Факултетния съвети индивидуален учебен план. По време на обучението докторантът полага успешно и в срок всички предвидени в индивидуалния план изпити. При протичане на докторантурата са спазени всички разпоредби, включени в Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в СУ „Св. Кл. Охридски”.

На заседание в разширен състав на катедра Етнология (09. 01. 2017 г.) е проведено вътрешно обсъждане на разработения дисертационен труд. На него всички участници излизат със становище, че представеният дисертационен труд покрива всички изисквания, за да бъде предложено неговото допускане до публична защита. Направено е писмено предложение до Факултетния съвет за състава на научното жури. На свое заседание Факултетният съвет на ИФ одобрява състава на научното жури, на чиято основа е издадена заповед (№ РД 38-53 от 24.01.2017 г.) за провеждане на процедурата.

По време на процедурите за допускане на разработката до публична защита не са установени нарушения и са спазени всички предписани нормативни изисквания. В резултат на това, както и на основание от всички представени документи, спокойно може да се заключи, че процедурата по обявяване и провеждане на конкурса е протекла в пълно съответствие със Закона за развитие на академичния състав в Република България (ЗРАСРБ), с Правилника за неговото приложение, както и с вътрешния Правилник за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в СУ „Св. Кл. Охридски”. Така представената процедура напълно отговаря на изискванията в посочените нормативни документи, което е основание за преминаване към следващия, завършващ етап от нейното осъществяване.

Сведения за дисертацията и автореферата

Общият обем на дисертационния труд е 323 стр., от които 301 са текст на разработката, следван от „Използвани източници” със заглавия на монографии и сборници – 207 бр., статии и периодични издания – 127 бр., дисертации и магистърски тези – 8 бр., документи - 36 бр., електронни източници – 113 бр., общо 551 бр. на кирилица и латиница. Трудът е построен в сложна разгърната схема, състояща се от Увод, шест глави и Заключение. В разработката са поместени десетина приложения под формата на географски карти, таблици с данни и карикатура.

Увод. В тази част докторанта излага своите доводи относно направеният избор на изследвана тема. Сред тях се откроява социално-икономическата актуалност на темата, която е обвързана със съвременната политическа обстановка на Балканите. Изборът е предопределен от все още живият спомен за създаване на „новата” българо-сръбска граница, разделяща един век живеещата от двете ѝ страни българска общност, както и нейната роля в миналото и настоящето на общностите. Интересни за етнологичното изследване се оказват процесите по създаване на нови идентичности на българските общности, произтичащи от новите вътрешни и международни отношения, както и от разнопосочното влияние, оказвано от съществуващите невидими граници. Всичко това поставя в центъра на настоящото изследване проблемът за идентичността. Подтикът за избор на настоящата тема има и втори план, който е свързан с прагматичната идея за създаване на добра фактологична основа за преосмисляне на институционалната политика на България спрямо българските общности в Западните покрайнини. Основен предмет на изследването е самоопределението на българските общности в двата града – Босилеград и Димитровград, където внимателното дълбочинно изследване търси неговите локални особености и прояви. В тази уводна част докторантът заявява, че при изследване самоопределението на общностите ще използва методиката на триангулацията, в случая изследване на проблема от две различни позиции – роля на държавната граница като фактор и динамично променящият се статус на българските общности в Сърбия. Именно този двоичен подход на изследването предопределя създаването на сложна структура на изложението на дисертацията.

Целта, поставена пред настоящото изследване, е в относително краткия период от края на управлението на Слободан Милошевич (2000 г.) до 2015 г. да се проследят настъпилите промени при категориите идентичности на българските общности. В изпълнение на това докторантът предвижда да направи преглед на историческите, политическите, икономическите и социо-културните промени, настъпили след създаването на „новата” граница през 1919 г., и образуването на две малцинствени български общности, извън пределите на страната. За постигане на набелязаната цел докторантът извежда на преден план пет основни задачи, които да доведат до изясняване на поставения проблем: разгръщане на изследването върху широка и устойчива теоретична основа; изясняване на историческите предпоставки и причини за създаване на отвъдграничните български общности; динамика на обществено-политическата среда и условията за тяхното едновековно съществуване; причини за поява и развитие на различия в самоопределението на двете общности и разкриване особеностите на техните локални прояви.

Първа глава „Методология, методи и предизвикателства – пътеводител на проучването” е разделена на три подчасти, в които са представени различни актуални теоретични подходи за изследване на заявената проблематика. В тази част много пространно и в подробности е представено многообразието от теоретични постановки за възможните идейни рамки, приложими за научно изследване на подобни проблеми. Докторантът доста аргументирано излага мотивите за избор на използвания в разработката теоретичен модел. Също така представя в подробности широкият спектър

от възможни методи за събиране на етноложка информация, както и подходите за нейния анализ. Изпълненото с богата фактология изложение ни убеждава в задълбочените и широки познания на докторанта по основни и актуални, български и чужди, изследвания на поставената проблематика. Това е доказателство за успешно усвояване на значимо по обем специализирано познание. За основен подход в изследването е приет интерпретативния, при употребата на широк спектър от начини за събиране на теренна информация. При изграждане на текста докторантът избира набор от различни подходи за анализ на данните, сред които контент и дискурс анализа. Тази твърде пространна и в много отношения описателна теоретична част е замислена успешно да служи за създаване сложната структура на дисертацията. Обаче при така заложените цели и задачи обемът на настоящата глава, заедно със следващата, сходна по съдържание, създава усещането за теоретично претоварване цялостната рамка на изследването. Причина за това е и фактът, че преобладаваща част от изложеното теоретично познание не намира практическо приложение при изследване на конкретния проблем.

Втора глава „Малцинства в гранични региони – теоретични модели” е съставена от две части, в които по сходния по-горе модел се прави цялостен преглед на актуалните български и чужди теоретични постановки по ключово важни за изследването понятия като *идентичност*, където отделно се разглежда *националната* и *граничната*, както и проблемът за това какво е *малцинство*. Подробно са представени онези теоретични постановки, които авторът приема за отправни при осъществяване на изследването. Изложеното в тази глава на дисертацията отново показва широтата на познанията на дипломанта по темата и неговата отлична теоретична подготвеност по осъществяване на изследването. Централно място в тази глава заема въпросът за различните аспекти, през които може да се разглежда държавната граница и нейната роля за създаване на общности с отличаващи се самоопределения. Според схващанията на автора границата може да се разглежда като явление в пространствен, политически и социален план. В тази глава са изложени основните направления, по които се осъществява практическото изследване на заявения проблем за идентичността: определяне измеренията на националната и гранична идентичност на двете общности; посоките и темпът на променящи се дискурси на тези идентичности; установяване социалната роля на видимата държавна граница и на невидимите такива за създаване и развитие на особености при идентичностите на двете общности; установяване на модела, по който държавната граница определя и поддържа вътрешногруповите и междугруповите отношения при двете български общности в Сърбия.

Тази втора глава на дисертацията, в допълнение към първата, обхваща широк спектър от теоретични постановки, част от които докторантът умело използва в разгръщане на своето изследване. Това е знак за отлично усвоено познание по осъществяване на сложно по своята същност етноложко проучване.

В трета глава „Граници и малцинства – исторически динамики в Димитровград и Босилеград”, която има пет части, авторът осъществява на практика предварително поставената задача да подходи към проблема чрез представяне на неговата историческа

дълбочина. Тук на внимателно разглеждане и анализ се поставят причините за поява на понятието *Западни покрайнини*, като се проследява пътя по създаване на неговото значение в българска обществена среда. Предпоставките и последиците от действителното налагане на „новата“ граница през 1920 г. са дискусирани, през който докторантът прави обстоен преглед на природо-географското, административното, демографското, стопанското и политическото положение и динамика на развитие на двете български общности, останали извън държавните предели на България. За много подходящ намирам направеният изчерпателен преглед на многократно променящия се през XX-XXI век държавно-политически статус на западната ни съседка. Това е добра основа за проследяване на криволичесият път, който изминават българските малцинства, в резултат на многократните идеологически, политически, административно-териториални и пр. промени на съседната държава. Проследените обстоятелства, свързани с признаване или не на колективните права на българските общности и свързаните с това прояви на регионална държавна политика, хвърлят достатъчно светлина върху процесите по създаване на различия при самоопределенията на българските общности в Босилеград и Димитровград. Като един от приносите на дисертацията при разглеждане на този проблем приемам, че освен по документи и исторически разработки явленията са представени, чрез много теренни етноложки материали, през колективната памет на членовете на двете общности, който факт представя особената съпричастност на тамошните българи към историческите събития.

Изключително важно за изясняване на темата е проследяване появата и публичното налагане на статуса *югославска идентичност* през 1963 г., която подменя предходните идентичности на различните малцинства в Югославия, включително и на българските. Политическото инженерство по проблема за уеднаквяване на различните общности в Югославия е успешно представено от докторанта. То преминава през промяна съдържанието на понятието *малцинство* и целенасоченото му заменяне в държавните документи с *народност*, което води до negliжиране на проблемите с различните от сърбите общности.

След като вече е изложен историческият развой на изследваната тема, то в **глава четвърта** „Българското малцинство в Босилеград и Димитровград през XXI в. – политически фактори, предпоставки и обстоятелства“ докторантът много подробно проследява неговото развитие от промяната на политическата власт през 2000 г. до 2015 г., когато е осъществено последното теренно проучване. Динамиката на развитие съдбата на двете български общности доста умело и успешно е представена от две различни позиции – отношения с различните държавни формирания на западната ни съседка и отношения с България и нейните институции, като е потърсено взаимовлиянието на тези два фактора, които оказват въздействие върху състоянието на идентичността. Приемам твърдението на докторанта, че важен принос в изследването на проблема представлява тази част от дисертацията, в която целенасочено прилага подход за разграничаване на локалните идентичности на двете общности. В нея с право се настоява българската страна да преосмисли остарялото и грешно обединяване в едно

на двете задгранични общности под наименованието *Западни покрайнини*, тъй като белезите и процесите на разграничаване между тях са повече от видими.

Тук искам да обърна внимание на докторанта, че при разглеждане трите модела на прилаган в бивша Югославия мултикултурализъм е необходимо изказът да бъде малко по-точен по отношения на третата разновидност *претопяване*. Ако промяната на идентичност, от страна на малцинството, става доброволно, тогава не може да се говори за асимилация, а за интеграция. Причините за развитие и задълбочаване на различията при локалните идентичности на двете общности много правилно се търсят в създадените след 2000 г. представителни органи на малцинствата, каквито са Националните съвети. От многото изнесени факти се вижда, че действителната роля на тези институции в живота на общностите, за поддържане будно тяхното българско самосъзнание, не съответства на широко пропагандираната. В изследването добре е аргументирана тезата, че в някои аспекти обществената роля на тези съвети създава предпоставки за противоречия и противопоставяния между двете български общности, като дори подтиква отделни индивиди към бягство от българската идентичност.

Определен принос на дисертацията е задълбоченото представяне ролята на местните културно-просветни организации и медии след 2000 г., за създаване и поддържане на българската идентичност при двете общности. Изобилно използваната теренна информация позволява да бъде осъществено внимателно вникване в местните проблеми, дори на индивидуално ниво, и така да се осъществи подробен анализ на причините за проява на особености в локалната идентичност.

В тази глава логично е представен и проблемът за отношението на съвременната българска държава към тези две задгранични общности. На места наблюденията и изводите на докторанта са доста болезнени за нас, но напълно належащи, за да се направи необходимото преосмисляне на позиции и отношения на българската държава към тези задгранични общности.

В **пета глава** „Проявления на идентичността” докторантът представя в подробности, механизмите, които налагат развитие и приемане на някакво различно от българското самоопределение при хората от Босилеград и Димитровград. Като силно въздействащо звено в този механизъм са изведени колективната историческа памет, усещането на отделния индивид за предимствата и недостатъците от заявяване, изповядване на принадлежност към малцинството, действителната значимост на образованието на български и изучаването на български език, практическата полза от придобиване на българско гражданство и пр. Силна страна на изследването е, че всеки един елемент е премислен от позицията на поднесените в първите две глави теоретични подходи за анализ на фактите. Това практическо прилагане на теоретичното познание в изследването определено заслужава похвала. То естествено води до далновидното твърдение на докторанта, че характерът и особеностите на българската идентичност на двете общности трябва да се търси в прагматичното отношение на техните членове към допустимите възможности и премислени приоритети. Обобщавайки фактите логично се стига до заключението, че на външен вид двете общности имат устойчиво българско

самосъзнание, но когато се направи изследва в дълбочина се установява, че същото е многопластово, разнопосочно и не така устойчиво на външни въздействия, както е прието в българското публично пространство.

В тази глава сполучливо е представен проблемът с налаганата в миналото, но все още жива като спомен, *югославска идентичност*. Причините за приемане на сръбска идентичност или на непризнаваната от българската държава и наука измислена регионална *шопска идентичност*, също са обект на обсъждане. В обобщението на изложеното в главата докторантът уверено твърди, че при двете общности все още преобладаваща е българската идентичност на населението.

Последната **шеста глава** на дисертацията „Измеренията на идентичностите в локален аспект. Видими и невидими граници. Интер- и интрагрупови отношения” е сред приносните, защото изследването навлиза в неочаквана дълбочина, за да представи невидимите за външния наблюдател страни на локалната идентичност на двете задгранични общности. Пристъпвайки към темата през дискурса за ролята на държавната граница докторантът поставя на преден план и проблемът за невидимите граници, които разделят двете общности. Тук много точно и етноложки коректно е изложен проблемът за това, че ако за налюждаващият от България двете общности са неразделни части на понятието *Западни покрайнини*, то не така стоят нещата за местните хора. Малко неочаквано за нас докторантът споделя, че сред жителите на двата града липсва усещането за трайна обвързаност и единство между двете общности. Дори в отделни сфери на живота се наблюдава явно разминаване и противопоставяне между тях. Според изводите на докторанта появата и развитието на тези различия в локалните идентичности се дължи на следните фактори: прилагане на диференциран подход спрямо двете общности при осъществяване държавната политика на Сърбия; локални особености при водене на местния политически живот от Националните съвети; появили се различия в местните български диалекти, именни системи и колективни представи за другите; различни посоки и големина на протичащите миграционни процеси; многократни неуспешни опити за административно, политическо, образователно и културно сътрудничество между двете общности и пр.

Обобщенията на изнесеното в тази глава на места са доста болезнено за българската аудитория, защото говорят за непоследователна и разнопосочна политика на българската държава спрямо тези общности. От друга страна има съществени разминавания в политиките на двете съседни държави по отношение на българското малцинство. За съжаление през последните десетилетия се наблюдават засилващи се процеси на икономическа, политическа и културна маргинализация на тези две общности, както и ускоряващи се процеси на масова миграция и обезлюдяване на тези пригранични български райони.

В **Заключението** на дисертацията докторантът напълно логично стига до извода, че идентичността на двете български общности от Западните покрайнини е сложно устроено явление и трудно за изследване. При отделни свои прояви тази идентичност

показва неочаквани страни и нюанси, чието установяване придава цялост на изследвания проблем.

Авторефератът в кратка и точна форма предава съдържанието на докторската дисертация.

Предложеният за разглеждане дисертационен труд и придружаващият го автореферат отговарят на всички изисквания на Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в СУ „Св. Кл. Охридски”.

Научни приноси

Приемам като съответстващи на действителността изтъкнатите от докторанта научни приноси на разработката:

- Събраният емпиричен материал дава възможност за нова оценка състоянието на идентичността на българските общности в Босилеград и Димитровград.
- Изследването поставя в центъра на вниманието проблемите, породени от държавната граница, като фактор за създаване на различни идентичности.
- Изнесените различия в самопределенето на двете общности и представянето на невидимите грацисти между тях, поставят логичният въпрос за преосмисляне единството на ползваното понятие *Западни покрайнини*.
- Направените наблюдения и изводите са добра отправна позиция за преосмисляне и актуализиране на политиката и отношението на българската държава към двете задгранични общности.

Бележки и препоръки

- От изнесеното се вижда, че докторската теза е с доказана научна стойност и политическа актуалност, което я поставя в категорията на приносните разработки.
- Темата е разработена с отлично познаване на основните и актуални теоретични постановки, много от които са приложени на практика. Намирам, че част от така подробно изложеният теоретичен материал, би било подходящо да се намали по обем, защото не намира практическо приложение в текста на разработката.
- Препоръчвам за пълнота на изследването в бъдеще да се разгледа и проблемът с идентичността на останалите в пределите на страната ни родствени български общности. При тях „новата” държавна граница също играе ролята на фактор, създаващ идентичности.
- Тук, поради академичния характер на написаното, се чувствам задължен да направя и някои препоръки от езиково естество. Транслитерацията на специализирани понятия не е свързана с автоматично пренасяне на тяхното значение в българска среда. Значението се създава и най-вече обяснява. За

съжаление в текста има много примери за транслитерация на понятия, които се употребяват неправилно, и не според значенията им в изходящия език. Среща се и неправилно изписване на чужди имена. Според правилата на български език употребата на цифри при количествено означаване на явления е неприемливо. Като цяло настоящият текст се нуждае от пълна езикова редакция.

- От позиция на научната коректност е неприемливо позоваването на автор и произведение без да се посочват страниците в текста, от където е направено това. За съжаление в разработката тази практика е масова.

Публикации

Научната продукция на докторанта се състои от шест публикации, три от които под печат (две на английски език) и дванадесет участия във вътрешни и международни научни форуми. Тези данни покриват изискванията на Закона и Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в СУ „Св. Кл. Охридски“.

Заключение

На основание гореизложеното, независимо от няколко направени бележки по темата, които не омаловажават нейната същност и приносен характер, препоръчвам на уважаемото научно жури да присъди на Валентина Недялкова Неделчева образователната и научна степен „доктор“ по Етнология в научната област 3. Социални, стопански и правни науки, с професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата.

11.03.2017 г.

доц. д-р Джени М. Маджаров